

ИЖТИМОЙ ТАРАҚҚИЁТДА МАЪНАВИЯТ ВА ИЙМОН УЙЎУНЛИГИ

Аминова Н.

ТДПУ доц.в.б. PhD (фалсафа фанлари буйича)

Резюме: Тарихий тараққиёт ва маънавий ҳаётнинг барқарор бўлиши аввало иймонли инсонлар фаолияти билан узвий боғлиқ. Бу эса жамият ҳаётида имон-эътиқодли, маънавийли инсонларнинг кўпайишини, ҳозирги тарихий даврда фанни динга, динни эса фанга ҳар қандай шакл-шамойилда қарама-қарши қўйиш каби иллатларнинг олдини олишни тақозо қилмоқда. Маколада ижтимоий тараққиётда маънавият ҳамда иймон тушунчасининг фалсафий моҳияти, жамият ҳаётидаги тутган ўрни, ёш авлодни тарбиялашда ушбу феноменлардан ижобий фойдаланиш масалалари ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: иймон, эътиқод, дунёқараш, инсон, индивидуал, умуминсоний, баркамоллик, менталитет, маънавият, дин, маданий мерос.

Бугунги кунда глобаллашув жараёнининг авж олиши нафақат алоҳида шахсининг, балки бутун жамият аъзоларининг ҳам маънавий юксак туйғулар эгаси бўлишини тақозо этади. Чунки маънан қашшоқ одамлар билан ҳеч қачон ижтимоий тараққиётга эришиб булмайди.

Маънавият одамларнинг ўзаро муносабатлари ва реал ҳаётий тажрибалари жараёнида шаклланиб, ривожланиб борувчи қадриятлар тизими бўлиб, алоҳида одамнинг ички олами, рухий ҳолати ва турмуш тарзини белгиловчи, унинг ижтимоийлашган шахсга айланишининг зарур шартидир. Маънавият дин билан боғлиқ бўлиши ёки мустақил ривожланиши ҳам мумкин. Ушбу ҳолат ҳар бир даврда истиқомат қилаётган одамларнинг дунёқараши билан боғлиқ бўлади. Амалий фаолият жараёнида маънавият феноменининг ижтимоийлик функцияси етакчилик қилади. Одамнинг етук инсонга айланишида ташқи таъсирнинг ўзи етарли эмас. Иймон-эътиқоднинг ҳам аҳамияти катта бўлиб, у одам онгини ривожлантиришда ички рағбат ролини ўйнайди.

Иймон нафақат соф диний тушунча бўлибгина қолмай, у илмий-фалсафий тушунча ҳам эканлигини англаш ва шу нуқтаи назардан муҳокама юритиш муҳим аҳамиятга эга. Ҳозирги дунёда икки тоифа одамлар инсон сифатида ўзини намоён қилишга интилиб, ёнма-ён яшамокдалар: биринчилари диний дунёқараш ҳақлигига ишониб ва эътиқод (ихлос) қилиб ҳалол-пок имонлилик руҳи билан яшашга интилаётган бўлсалар, иккинчилари илмий-фалсафий дунёқараш ҳақлигига ишониб ва эътиқод қилиб яшашга

интилмоқдалар. Бирок, илмий-фалсафий дунёқарашнинг инсон имон-этикодида айланишининг ижтимоий механизмлари динлардаги каби такомиллашмаган бўлса-да, у ўзининг ялпи умумий таснифга эгаллиги билан пурвиқордир. Иймонли инсон бўлаётган воқеа ҳодисаларга ўзи қабул қилган имон-этикод нуқтаи назаридан келиб чикиб ўз муносабатини белгилайди. Иймонли одам инсоният, жамият, муайян маданият кадриятларига хилоф фикр, ғояларни қабул қилмайди, аксинча уларнинг ривожланиш йўлларини тўсади. Дунёни англаш жиҳатидан иймон ва этикод индивидуал онг унсури ҳамда инсон фаолиятини муайян мақсадга йуналтирувчи алоҳида руҳий ҳолатдир. Ҳаёт ҳодисаларига нисбатан иккиланиб муносабатда бўлиш, журъатсизлик, эътиборсизлик ва бефарқлик, яъни иймон-этикодсизлик индивиднинг маънавий инқирозидан дарак берувчи аломатларидир. Иймон-этикодсиз одамлар кўпинча бошқаларга эргашиб ёки таклид қилиб яшайдилар. Уларда аниқ, мақсад бўлмайди. Бундай одамлар мавжуд шароитдан келиб чикиб гоҳ у гоҳ бу томонга оғиб кетаверадилар. Уларда этикодий бўшлиқ иллоти, табиий равишда жамият тараққиётига тўсиқ бўлади. Шу боисдан ҳам ёшларда ижтимоий кадриятларга, буюк келажакка, тараққиётга бўлган ишонччи, озод ва обод Ватан, фаровон ҳаёт барпо этишга бўлган этикод (ихлос)ни тарбиялаш ижтимоий тараққиёт омилларидан бири эканлигини доимо эътиборга олиш зарур. Тараққиётга, ҳурликка етакловчи ишонч ва этикод билан бузғунчи, тўғри йўлдан адаштирувчи, ёлғон «этикод»ни бир-биридан фарқлай олмоғимиз лозим. Иймон-этикод шаклланиши учун фақат билимнинг ўзи кифоя қилмайди, балки у муайян дунёқараш билан боғлиқ ҳодиса бўлиб, диний дунёқараш асосида ҳам, фалсафий дунёқараш негизида ҳам инсон онги ва руҳий оламида барқарор бўлиши мумкинлиги илмий-фалсафий жиҳатдан исботланган. Яъни, «иймон» (арабча «аман» сўзининг ўзбекчалашган шакли бўлиб, у ишонч ва этикод маъноларини англатади.

Тарихий тараққиёт ва маънавий ҳаётнинг барқарор бўлиши аввало иймонли инсонлар фаолияти билан узвий боғлиқ эканини назарда тутиш муҳимдир. Ҳозирги тарихий даврда фанни динга, динни эса фанга ҳар қандай шакл-шамойилда қарама-қарши қўйиш маънавиятнинг асосларига болта уриш билан баробардир. «Диний нуқтаи назардан худои-таоло йўлидан бориб, халол-пок, тили билан дили бир, инсоф диёнатли, саховатли ва мурувватли, ҳаввойи нафсини тия оладиган, умуман, чинакам инсоний фазилатларга эга бўлган шахслар иймонли ҳисобланадилар.» Иймон фақат диний дунёқарашга хос феномен бўлиб қолмай, у умуман ҳар қандай дунёқарашга дахлдор инсон онгининг нодир ҳодисаси [1].

Одам диний йул билан ҳам, илмий-фалсафий, маданий-анъанавий турмуш тарзи йўли билан ҳам, ҳар қандай шароитда ўз сўзини қадрлайдиган,

тили билан дили бир инсон сифатида халол-поклик, инсоф-диёнатлилик, адолат, маърифат ва хакикат тимсолига айланиши мумкин. “Инсон ўзи яшаётган давлат қонун-қоидалари, жамият ва маданият томонидан эътироф этилган одоб-ахлоқ маромлари, тартибларига ихтиёрий равишда риоя этувчи, мабодо ташқи таъсир остида ёки беихтиёр уларга хилоф хатти-харакат қилиб кўйса, виждон азобида қолиб, чуқур изтиробга тушувчи, ўзини-ўзи кечирмовчи олий бир зотдир. У маънавий гўзал, ахлокий поклик тимсоли бўлгани сабабли, инсонда ижтимоий мохият биринчи ўринда туради”. [2]

Таъкидлаш лозимки, муайян дунёқараш таъсирида одамнинг ички – кичик олами “Мени ва ташқи – катта олами ижтимоий муҳит замон ва маконда бирлашади. Шунда одам онги ва руҳий оламида нодир ходиса “Иймон руҳи” пайдо бўлади. Шу тарика одам ижтимоийлашган шахсга айланади ва энди у давлат қонунлари, тартиб қоидалари, жамиятда тарихан шаклланган ва кадрланадиган ахлоқ маромларига қатъий риоя қилиб яшаш кўникмасига эга бўлиб боради. Мабодо инсон ўзида шаклланган иймонига хилоф иш қилса, ўзини ноқулай ҳис қилади ва, хатто, ўзини сира кечира олмайдиган покдомон-харомдан ҳазар қиладиган инсонга айланади. Одамнинг умуртка поғонаси шикастланган бўлса, ундай одам гавдасини тик тутиб тура олмаганидек, маънавий олам учун иймон ҳам шундай бир таянчдир. Қайси мамлакатнинг дин ва илм аҳли иймон бутунлиги, эътикод собитлиги борасида ўзаро иттифок тузиш замон зайли эканини тушуниб етса, қайси мамлакатда иймонли инсонларни тарбиялаш миллий мафқуранинг бош ғоясига айланса, ўша юртда иймонли инсонлар сафи кенгайганидан кенгайиб, жамиятда юксак маънавият қарор топади ва у хаёлот (утопия)дан амалиёт предметига айланади. Иймонли-ишонч-эътикодли инсонлар кўп бўлган мамлакатдагина баркамол авлод тарбияси тўғри йўлга кўйилади. Улар юксак маънавият ижодкорларига, жамиятни ҳаракатлантирувчи кучларига айланишлари мумкин.

Тарихий тажрибаларидан маълумки, иймонли инсонлар кўп бўлган жамиятдагина чинакам маънавият қарор топади ва одамзотда мавжуд ҳайвоний ҳирслар чекинишга мажбур бўлади. Агар илмий-фалсафий дунёқараш асосида ҳам иймонли инсонларни тарбиялаш мумкинлиги тўғрисидаги назарий билимлар амалиёт учун дастуруламал бўлиб, у миллий мафқура предметига айланса, шубҳасиз, Ўзбекистон тўла маънода иймонли инсонлар мамлакатига айланиб, халқимиз орзу қилган юксак маънавиятли жамият шаклланади. Бундай вазиятда Ўзбекистонга ташқаридан бўладиган ҳар қандай таҳдидлар хавф сола олмайди. Агар биз тарихимизга мурожаат этсак, моддий жиҳатдан бой-бадавлат бўлган ватандошларимиз ўз маънавий оламларининг улуғворлиги билан халқ эътиборида бўлганликлари, уларнинг хотираси ҳозирги баркамол авлодни тарбиялаш учун ҳам ибрат мактаби сифатида хизмат қилаётганининг гувоҳи

бўламиз. Масалан, Алишер Навоий, Хожа Аҳрор Валий, Махдуми Аъзам каби алломалар ниҳоятда бадавлат бўлганлар. Айни чоғда улар манманлик, калондимоғлик, камбағалларга паст назар билан қараш каби ғайриинсоний иллатлардан холи бўлганлар. Иймони бутун, эътиқоди собит баркамол инсон сифатида ўз бойликларини жамиятда маънавийтни қарор топтириш, қийин аҳволда яшаётганларга ёрдам қўлини чўзишни инсоний бурчлари деб билганлар.

Назаримизда, уларнинг бу тарихий тажрибаларига ижодий ёндошган холда, одамнинг ижтимоийлашган шахсга айланиш йўллари, усуллари, воситаларидан самарали фойдаланилса, илмий техникавий ҳамда ахборот, нанотехнологиялар ривожланиб бораётган ҳозирги даврда жамиятнинг раванг топишида ҳар бир инсоният иймон тушунчасининг фалсафий маъноларини ҳам тушуниб амалий фаолият белгиласа жамият тараққиёти тезлашади. Биз улуг аждодларимизнинг фақат номини эслаш, улардан ғурурланиш билангина чекланмасдан, уларнинг бебаҳо меросини онгимиз ва ёшлар шуурига сингдиришда мавжуд имкониятлардан тўлиқ, фойдаланишимиз, аждодларимизга муносиб ворислар бўлишимиз лозим.

«Маънавият ва иймон уйғунлиги» жамият ижтимоий тараққиётини бир маромда таъминлаб турувчи «қон» томири, зеро, маънавияти кашшоқ одамда эзгу ният, эзгу сўз ва эзгу амал ҳам бўлмайди. Жамият ижтимоий тараққиётида маънавият устувор омил ҳисобланади. У жамият ижтимоий тузилмасини бир-бири билан боғлаб туради, улар ўртасидаги муносабатларнинг уйғунликда ривожланишига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади. Унинг инқирози ёки давр тараққиёти эҳтиёжларидан орқада қолиши жамият ижтимоий тараққиётини издан чиқишига олиб келади ёхуд унда мавжуд бўлган институтлар ўртасидаги муносабатларда зиддиятларни юзага чиқаради. Бунинг олдини олиш учун эса, маънавиятнинг ижтимоий тараққиётга таъсирини кучайтириш зарур.

Ёшлар тарбияси масаласида асрлар мобайнида шаклланган миллий анъаналаримизга, аждодларимизнинг бой меросига таяниш ҳар қачонгидан ҳам долзарблик касб этиб, давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди.

XX асрда «руҳоният» («духовность») тушунчаси аҳоли орасида кенг маънода ишлатила бошланди. Руслар «духовность» тушунчаси кўпроқ руҳонийлар билан боғлиқлиги туфайли, «духовная культура» иборасини ишлата бошладилар. Бу билан улар маданиятдан фарқ қилувчи маънавий, руҳий маданиятни кўзда тутдилар. Ўзбекчага ўгирилган «духовная культура», «руҳоний маданият» каби тор ва диний қобикда эмас, «маънавий маданият» тарзида кенг маъно ва мазмун касб этади. «Маънавият – инсоннинг ижтимоий-маданий мавжудот сифатидаги моҳиятидир, яъни инсоннинг меҳр-мурувват,

адолат, тўғрилиқ, софдиллик, виждон, ор-номус, ватанпарварлик, гўзалликни севиш, ёвузликка нафрат, ирода, матонат ва шу каби кўплаб асл хислатлари ва фазилатларининг узвий бирлик, муштараклик касб этган мажмуидир»[3]

Маълумки, ижтимоий тараққиёт тузилмалари ўзларининг вазифалари, билан бир-бирларидан фарқ қилади. Улар муайян қонуниятлар асосида фаолият кўрсатсалар ҳам, ахлоқ ва маънавият муаммоларига самарали таъсир кўрсатадилар. Парсонс фикрича, «ижтимоий тузилма, энг аввало, фаолиятли тизимдир. Масалан, иқтисод, сиёсат, ҳуқуқ каби ўзаро таъсирда бўлувчи ижтимоий тизимлар ахлоққа, маънавиятга фаол таъсир кўрсатадилар. » [4] Улар ягона тизим сифатида ўзаро алоқа ва муносабатда бўлиб, ижтимоий тараққиётга кучли таъсир ўтказади. Тараққиёт умумий таснифга эга бўлиб, орқага қайтиш, четга оғишлар бўлишини ҳам назарда тутди. Тараққиёт тушунчаларидаги воқеликдаги умумийлик билан бирга муайян тафовутлар ҳам бор. Чунки жаҳонда янги жамият асосларининг барпо этишининг тайёр андозаси йўқ. Шундай экан, ҳеч бир мамлакатнинг тажрибаларини айнан қабул қилиб бўлмайди. Тараққиётни диалектик тушунишни ҳамма нарса-ҳодисаларга хос хусусият сифатида талқин этмаслик керак. Оламда шундай ҳолатлар ҳам борки, улар илгарилама, юқорилама ҳаракат-тараққиёт тушунчасида ифодаланадиган реалликка мувофиқ келмайди. Масалан, бутун оламга нисбатан, чексиз коинотга татбиқан тараққиётнинг илгарилама шакли тўғри келмайди. Ёки маънавиятда ҳам тараққиёт илгарилама ҳаракатга нисбатан кўпроқ барқарорлик, муқимликка мойил бўлади. Яхши хулқ, ўз тараққиётида оддийдан мураккабга эмас, балки ўша яхши хулқ, одоб, ва ахлоқнинг барқарор бўлиши, мустаҳкамланиб бориши ҳамда ворисликнинг сақланиши эвазига хайрли анъаналарнинг қарор топиши натижасида маънавий тараққиёт содир бўлади. Имон бутунлиги, эътиқод собитлиги омиллари иштирокида юксак маънавиятли баркамол авлод етишиб чиқади. Фақат имонли инсонлар кўпчилиқни ташкил этган жамиятдагина юксак маънавият қарор топиши мумкин. Демак, ҳозирги вақтда бу мавзу барча ижтимоий фанлар доирасида етарли даражада илмий таҳлил предметига айланмади, шу боис, махсус тизимли назарий таҳлилни тақозо этмоқда. шахсни маънавий-ахлоқий тарбиялашга йўналтирилган тарғибот-ташвиқот ишларини олиб боришда жаҳонда юз бераётган глобаллашув жараёни ва уларнинг ёшларимиз маънавияти ва ахлоқига жиддий таъсир ўтказаётганини ҳисобга олиб, улар дунёқарашига ижобий таъсир қилиш йўллари ва самарали воситаларини танлаш зарур. ёшларнинг «имон», «маънавият» ва «юксак маънавият» тушунчалари, уларнинг мазмуни, моҳияти ва аҳамияти ҳақида етарлича билимга эга эмаслиги уларнинг турли бузғунча ғоялар орқасидан эргашиб кетишига сабаб бўлиши мумкинлигидан далолат беради. Бундай шароитда ёшлар орасида тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориб, бу масаладаги назарий қоидаларни

амалиётга жорий этиш йўллари такомиллаштириш жамият тараққиётида маънавий соҳанинг юксалишига хизмат қилади. жамият тараққиётининг ҳозирги шароитида объектив зарурат бўлган имон нафақат диний тушунча ва қадрият, балки айни чоғда у инсон (ижтимоийлашган индивид) онгининг, тафаккурининг нодир ҳодисаси эканлигини назарда тутган ҳолда, ушбу концепциясининг маънавият билан боғлиқ илмий фалсафий жиҳатларини асослаб беришни давр тақозо қилмоқда. Зеро, имонли баркамол инсонлар кўпчилиқни ташкил этган жамиятдагина юксак маънавият барқарорлашуви натижасида маънавий қашшоқ, ахлоқий нопок шахслар учун ноқулай шарт-шароит, яъни ижтимоий муҳит вужудга келиши мумкинлигига алоҳида эътибор қаратилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И. Вера как духовное состояние.-Тошкент:Фан,1991.-Б. 51-52.
2. Каримов И. Маънавият, фалсафа ва ҳаёт. Фан нашриёти.2007 й 41-6.
3. Эркаев А. Маънавият ва тараққиёт. –Тошкент: Маънавият, 2009 . – Б.10-11.
4. Конрад Н.И. Запад и Восток.-Москва,1972.-С.81-82.